

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА**

Гречка Анна Борисівна

УДК 94 (477.5) "1900/1917": 37 (043)

**БОРОТЬБА ПРОГРЕСИВНИХ СИЛ ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ
ЗА УКРАЇНІЗАЦІЮ ОСВІТИ В 1900 – НА ПОЧАТКУ 1917 РР.**

07.00.01 – Історія України

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Київ – 2007

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі теорії та історії педагогіки Республіканського вищого навчального закладу "Кримський гуманітарний університет" (м. Ялта) Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор історичних наук, професор
Борисенко Володимир Йосипович
Національний педагогічний університет
імені М.П.Драгоманова, Інститут історичної освіти,
завідувач кафедри історії України.

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Гусєв Віктор Іванович
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
професор кафедри історії для гуманітарних
факультетів.

кандидат історичних наук
Ткаченко Олеся Віталіївна
ДВНЗ „Переяслав-Хмельницький державний педагогічний
університет імені Григорія Сковороди”,
доцент кафедри загальної історії та методології.

Захист відбудеться ” 19 ” жовтня 2007 р. о 14⁰⁰ на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.02 в Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий ” 17 ” вересня 2007 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Стоян Т. А.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Нація і освіта нерозривно пов'язані між собою. Розвиток нації може успішно відбуватися тільки при наявності в громадян національної свідомості, основа якої закладається в школі, а потім удосконалюється і перетворюється в світоглядні переконання. Таку історичну місію здатна виконати тільки національна школа з рідною викладовою мовою, а відповідно й мовною єдністю дітей з родиною і своїм народом. Саме в ній починають формуватися почуття любові до своєї землі, поваги до славних діянь, культури, звичаїв і обрядів предків, бажання наслідувати їх. Без національної школи нація не має перспектив для етнічного поступу.

Тривала відсутність національної школи в Україні за часів Російської імперії поставила українську націю на рубежі XIX – XX ст. на грань етнічного зникнення. Російськомовну школу уряд перетворив у одне з головних знарядь русифікації українського народу. Вона відривала дітей від свого природного етнічного середовища, поглиблювала прірву між ними і родиною, відчувала від національної мови, культури, гальмувала їх духовний розвиток, прищеплювала чужі духовні цінності.

Тому дослідження такої важливої проблеми, як співвідношення нації та школи на різних етапах їх існування має надзвичайну наукову значущість. Вона ще більше підсилюється при її недостатній науковій дослідженості, як і в нашому випадку, що не дозволяє врахувати уроки минулого у перспективному вирішенні сучасних національних проблем.

Для сучасної України не втратили важливості й актуальності національні питання, які в більшості випадків уособлюються передусім з мовою. Перетворення етнічної проблеми у політичну, спекуляція на ній окремих політичних сил загрожує дестабілізацією обстановки в державі й вимагає насамперед її наукового та політичного вирішення, чому можуть сприяти наукові розвідки подібних проблем у минулому. Саме таку роль й може виконати наше дослідження, що й зумовлює його актуальність у нинішніх умовах.

Зв'язок теми дисертації з науковими програмами, планами, темами установ. Дисертаційне дослідження виконувалося у руслі наукової проблематики кафедри теорії та історії педагогіки РВНЗ "Кримський гуманітарний університет" (м. Ялта) "Методологічні та загальноісторичні історико-філософські дослідження при підготовці вчителів в умовах полікультурного регіону" (№105V009165). Тема затверджена Вченою радою РВНЗ "Кримський гуманітарний університет" (м. Ялта) 28 грудня 2005 р., протокол № 5.

Об'єктом дослідження є українізація народної освіти як головна умова збереження і розвитку української нації на початку XX ст.

Предметом дослідження є боротьба прогресивних сил Лівобережної України за введення у школи української мови навчання, забезпечення їх вчителями з відповідною підготовкою, допуск українських підручників, науково-популярних книг і художньої літератури з україніки, відкриття

українських кафедр для підготовки спеціалістів з української історії, філології, літератури, можливість виховання дітей у патріотичному дусі на прикладі сторінок минулого і діяльності видатних представників вітчизняної культури та історії. До складу патріотичних сил віднесені ті представники різних класів і соціальних груп населення Лівобережної України, які свою любов до Вітчизни виражали у боротьбі за здобуття їй широких прав, у тому числі й національно-освітніх.

Територіальні межі дослідження охоплюють територію Лівобережної України, історико-географічного регіону, який у минулому напівофіційно називався „Гетьманщиною”. На початок ХХ ст. до нього входили Полтавська і Чернігівська губернії, що в силу історичних обставин зберігали цілий ряд особливостей, які відрізняли його від Правобережжя, Слобожанщини і Півдня України.

Хронологічні рамки дисертації охоплюють 1900 – початок 1917 рр. Нижня межа обумовлена зародженням політичного напрямку в культурно-освітньому русі Лівобережної України, який істотно вплинув на всі його напрямки. Верхня – датована часом Лютневої революції 1917 р.

Мета дослідження полягає у визначенні особливостей боротьби прогресивних сил Лівобережної України за українізацію народної освіти та встановленні її значення для українського народу напередодні Української революції 1917 – 1920 рр.

Для наукового вирішення мети дослідження періоду 1900 – першої половини 1907 рр. ставляться такі завдання:

- виявити стан наукової дослідженості та джерельної бази проблеми 1900 – початку 1917 рр.;
- встановити передумови і обставини українізації освіти в заявлений період;
- розкрити процес зародження і становлення політичного напрямку в національно-освітньому русі;
- визначити суть активізації ліберально-демократичного руху за національну освіту;
- з’ясувати роль земств і лівобережних депутатів Державної Думи у національно-освітньому русі.

Стосовно проблем у міжреволюційний період ставляться такі завдання:

- встановити особливості національно-освітньої діяльності політичних партій;
- визначити місце легальних організацій у національно-освітньому русі;
- проаналізувати національну самоосвіту молоді в нелегальних гуртках і групах та її роль у вирішенні національно-освітніх проблем України;
- довести національно-освітні особливості в діяльності земств і Державної Думи.

Методологічна база роботи ґрунтується на принципах науковості, історизму, об’єктивності, системності, світоглядного плюралізму і діалектичного розуміння історичного процесу.

У ході розв’язання поставлених завдань застосовано такі методи: комплексності – для встановлення і використання всієї сукупності різноманітних факторів (рушійні сили, форми і методи

діяльності), які визначали сутність українізації освіти; ретроспективний – для визначення передумов і обставин українізації освіти; проблемно-хронологічний – для з'ясування зародження, становлення та наступного еволюціонування національно-освітнього руху; систематизації та узагальнення – для обґрунтування висновків і теоретичних положень дисертації. При підготовці дисертації застосовано міждисциплінарний метод пізнання, який передбачає використання категоріального апарату різних наук, у даному випадку історії, політології, педагогіки.

Наукова новизна отриманих результатів полягає насамперед у постановці та першій комплексній розробці науково важливої, актуальної та недостатньо дослідженої проблеми боротьби прогресивних сил Лівобережної України за українізацію освіти в 1900– на початку 1917 рр.

Стосовно новизни розглядуваної проблеми в 1900 – першій половині 1907 рр. то: в історичну літературу введено теоретичне положення про зародження та еволюцію на Лівобережжі і Слобожанщині вперше в Україні політичного напрямку в освітньому русі; доведено неспроможності легальних форм боротьби вирішити проблему українізації освіти й необхідність переходу Всеукраїнської загальної організації на політично-партійні методи діяльності; встановлена важлива роль земств і лівобережних депутатів Державної Думи в загальному національно-освітньому русі.

При дослідженні проблеми в міжреволюційний період встановлено: зменшення важливості національно-освітніх проблем України в програмах і діяльності політичних партій, за винятком УСДРП; вихід на перше місце в боротьбі за українізацію освіти легальних форм; перехід молоді до масової національної самоосвіти в нелегальних гуртках і групах. Доведено, що земства активізували відстоювання прав українців на власну школу, забезпечення навчальних закладів українською літературою, вчителями з відповідною підготовкою, підтримували національно-освітні заходи інших прогресивних сил, а діяльність лівобережних депутатів Державної Думи в галузі законодавчого закріплення прав українців на національну школу значно поступалася попередньому періоду.

Практичне значення отриманих результатів дослідження зумовлене їхньою відповідністю потребам інтелектуального й суспільного розвитку сучасної України. Досліджений у дисертації процес боротьби прогресивних сил за українізацію освіти є корисним при подоланні наслідків тоталітаризму в галузі культури і аналітичному прогнозуванні шляхів вирішення викладової мовної проблеми в Україні на сучасному етапі її існування.

Фактичний матеріал, теоретичні положення і висновки дисертації будуть корисними при підготовці індивідуальних і колективних праць з історії України, політології та педагогіки, навчальних підручників і посібників, нормативних і спеціальних кусів з вітчизняної історії.

Апробація основних результатів дослідження відбувалася у формі виступів на III Міжнародній науково-практичній конференції „Жінки в науці та освіті: минуле, сучасність, майбутнє” (Київ, листопад 2005), Міжнародній науково-практичній конференції „Україна в євроінтеграційному процесі: проблеми і перспективи” (Київ, лютий 2006), Других Драгоманівських читаннях (Київ, 27 – 28 жовтня

2006), Всеукраїнській науково-практичній конференції (Умань 24 – 25 листопада 2006), Міжвузівській науково-практичній конференції студентів та аспірантів “Михайло Драгоманов у контексті європейського просвітницького руху” (Київ, 27 лютого 2007).

Публікації. Основні положення і висновки дослідження викладені в шести одноосібних публікаціях у фахових виданнях загальним обсягом 2,5 д. арк.

Структура дисертації визначена метою та завданнями дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел і літератури. Загальний обсяг дисертації становить 231 сторінка, у тому числі основний текст – 211 сторінок, список використаних джерел та літератури – 20 сторінок, 267 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У першому розділі “Стан наукової розробки та джерельної бази проблеми” встановлюється її дослідженість, а також наявна джерельна база.

Історіографія проблеми умовно ділиться на три етапи в залежності від особливостей її наукового дослідження. На першому етапі (від Лютневої революції 1917 р. до середини 30-х років ХХ ст.) лідери українського освітнього руху попереднього періоду критикували переважно російську школу, не надаючи дослідницьким аспектам належної уваги. Окремі праці Й. Гермайзе дозволяють встановити причини складності розвитку українізаційних виступів прогресивних сил¹. Через публікації про педагогічну діяльність Б. Грінченка педагог В. Дурдуківський показував освітнє українство на початку ХХ ст.²

На другому етапі історіографії проблеми (середина 30-х – кінець 80-х років ХХ ст.) дослідження національно-освітньої боротьби прогресивних сил України фактично було заборонено як прояв “українського буржуазного націоналізму”. Об’єктивне дослідження боротьби українців за свої національно-освітні права було можливе тільки за кордоном.

Надрукована у Німеччині монографія А.Животка про українську пресу ілюструє ставлення різних партій і організацій до українізації освіти³. Окремі доповнення про український національно-освітній рух містяться у монографії В. Іваниса про С. Петлюру як президента України⁴. Важливе місце серед робіт зарубіжних авторів на національно-освітню тематику займає праця

¹ Гермайзе Й. Нариси з історії революційного руху на Україні. – К., 1926. – 322 с.; Гермайзе Й. Матеріали до історії українського руху за світової війни // Український археографічний збірник. – Т. I. – К., 1926. – С. 271 – 354.

² Дурдуківський В. Педагогічна діяльність Б. Грінченка // Праці науково-педагогічної комісії ВУАН. – Ч. 97. – Т. I. – К., 1929. – С. 8 – 47.

³ Животко А. Історія української преси. – К., 1999. – 368 с.

⁴ Іванис В. Симон Петлюра – президент України. 1879 – 1926. – Торонто – Канада, 1952. – 254 с.

Г. Васьковича, видана в Мюнхені⁵. Однак, вона не дає повного уявлення про відповідні процеси на Лівобережній Україні.

На відміну від закордонних, радянські автори нав'язували громадськості недостовірне уявлення про національно-освітні процеси початку ХХ ст. в Україні. Показовою в цьому плані стала колективна монографія педагогів М. О. Константинова, Є. М. Мединського і М. Ф. Шабаєвої з історії педагогіки в Російській імперії. В ній історія освіти і педагогічної думки цього періоду зображені через визначальну роль РСДРП у боротьбі різних сил⁶.

Вперше в радянській історіографії була звернута увага на боротьбу демократичних сил Лівобережної України в другій половині ХІХ ст. за народну освіту в монографії В. Й. Борисенка⁷. Правда, вона стосується попереднього в порівнянні з нашою дисертацією періоду.

У монографії колективу українських педагогів 1991 р. видання ігнорується участь у освітньому русі українських політичних партій та організацій. Однак, наведений в ній фактичний матеріал має важливе значення при дослідженні теми дисертації⁸.

Третій етап історіографії проблеми (з 1991 р. і до с. д.) характеризується набагато об'єктивнішими підходами до висвітлення національно-освітніх процесів в Україні на початку ХХ ст., спробами визначити в них роль національних сил. Саме з таких позицій у нарисі С. Я. Фарини розглядається національно-культурний рух на Полтавщині другої половини ХІХ – початку ХХ ст.⁹, а також ставлення різних політичних сил України до проблем українзації освіти в монографії Т. Гунчака¹⁰.

Вдалою спробою спростування висновків радянської історіографії про роль української інтелігенції в історії України стала тритомна праця співробітників Інституту історії АН України. У ній вперше в історіографії визнана прогресивна роль національної інтелігенції в пробудженні національно-культурного життя України дореволюційного періоду¹¹.

Ставлення до українського національно-культурного руху студентів, інтелігенції, селян у загальноукраїнському плані показано в колективній монографії співробітників Інституту історії

⁵ *Васькович Г.* Шкільництво в Україні (1905 – 1920 рр.). – К., 1996. – 358 с.

⁶ *Константинов Н. А., Медынский Е. Н., Шабаева М. Ф.* История педагогики. – М., 1974. – 447 с.

⁷ *Борисенко В. Й.* Боротьба демократичних сил за народну освіту на Україні в 60 – 90-х роках ХІХ ст. – К., 1980. – 155 с.

⁸ *Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (Х – поч. ХХ ст.). Нариси.* – К., 1991. – 330 с.

⁹ *Фарина С. Я.* Український національно-культурний рух на Полтавщині в другій половині ХІХ – в перші десятиліття ХХ ст. // Наш рідний край (з історії української національної культури на Полтавщині). Збірник наукових праць. Випуск 13. – Полтава, 1992. – С. 3–21.

¹⁰ *Гунчак Т.* Україна. Перша половина ХХ ст. – К., 1993. – 288 с.

¹¹ *Нариси історії української інтелігенції (перша половина ХХ ст.): У 3-х книгах.* – Кн. 1. – К., 1994. – 137 с.

України НАН України¹². Спроба висвітлити роль земств у введенні української мови в навчання дітей зроблена в статті Н. П. Калениченко і Ж. Д. Ільченко¹³. Нові дані з досліджуваної проблеми наведені у збірнику праць молодих авторів про життєвий шлях С. Петлюри¹⁴.

Фрагментарні дані по Лівобережній Україні з досліджуваної в дисертації проблеми наведені в солідній монографії В. Головченка про еволюцію РУП в Українську соціал-демократичну партію¹⁵. Таке ж саме значення мають монографія С. О. Телешуна про ставлення усіх українських партій до національного питання в Україні початку ХХ ст.¹⁶, брошура О. Голобуцького і В. Кулика про українські партії¹⁷, робота Л. П. Вовк про позашкільні заклади освіти¹⁸ та збірник наукових праць дніпропетровських істориків про “українське питання”¹⁹.

Окремі дані з досліджуваної проблеми містить ґрунтовна монографія В. Ф. Колісника, О. О. Рафальського і О. П. Тимошенко про українські політичні партії в 1900 – 1907 рр.²⁰. В монографії В. С. Сарбей наведені корисні для дисертації дані про боротьбу громадських сил за національні права України цього періоду²¹. Обидві роботи важливі тим, що намітили шляхи наступного дослідження національної, в тому числі й освітньої проблеми України. Теоретико-методологічне значення має монографія Г. Касьянова про теорії нації та націоналізму²².

Набагато ґрунтовніше у порівнянні з попередніми працями досліджені спроби окремих земств, учнівської молоді, вчителів, літераторів України, депутатів Державної Думи домогтися українізації освіти в тритомній колективній монографії про “Українське питання в Російській імперії”²³. Однак, українізаційно-освітній рух на Лівобережній Україні початку ХХ ст. у цілому не знайшов у ній комплексного висвітлення.

¹² Нариси з історії українського національного руху. Ред. В. Г. Сарбей. – К., 1994. – 189 с.

¹³ Калениченко Н. П., Ільченко Ж. Д. Роль земств у впровадженні навчання рідною мовою в народній школі України (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) // УІЖ. – 1994. – № 1. – С.72 – 81.

¹⁴ Він – з когорти вождів. – К., 1994. – 150 с.

¹⁵ Головченко В. Від “Самостійної України” до Союзу визволення України. Нариси з історії Української соціал-демократії початку ХХ ст. – Харків, 1996. – 190 с.

¹⁶ Телешун С. О. Національне питання в програмах українських політичних партій в кінці ХІХ – на початку ХХ століть. – К., 1996. – 130 с.

¹⁷ Голобуцький О., Кулик В. Український політичний рух на Наддніпрянщині кінця ХІХ – початку ХХ століть. – К., 1996. – 124 с.

¹⁸ Вовк Л. П. Громадсько-педагогічне сподвижництво в Україні (етапи і особливості). – К., 1997. – 178 с.

¹⁹ Іваненко В. В., Голуб А. І., Світленко С. І. Українське питання в Російській імперії та Радянському Союзі (ХVІІІ – перша половина ХХ ст.). – Дніпропетровськ, 1998. – 191 с.

²⁰ Колісник В. Ф., Рафальський О. О., Тимошенко О. П. Шляхом національного відродження. Національне питання в програмах і діяльності українських партій Наддніпрянщини. 1900 – 1907. – К., 1998. – 227 с.

²¹ Сарбей В. Г. Національне відродження України // Україна крізь віки. – Т. 9. – К., 1999. – 335 с.

²² Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму. – К., 1999. – 351 с.

²³ “Українське питання” в Російській імперії (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). Колективна наукова монографія у трьох частинах. – Частина друга. – К., 1999. – 488 с.

Передумови українського національно-освітнього руху початку ХХ ст. показані в монографії С.І. Світленка про українське народолобство другої половини ХІХ ст.²⁴. Створення і поширення науково-популярних українських книг у цілому по Україні в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст., частина яких попадала в народні школи, досліджено у монографії М. Люзняка²⁵.

Помітний вплив на розвиток новітньої історіографії проблеми мали публікації О. П. Реєнта²⁶. В загальноукраїнському плані досліджені виступи учнівської молоді й вчителів проти антиукраїнської політики російського уряду в 1900 – першій половині 1907 рр. у праці В. Й. Борисенка і Г. А. Непорожньої²⁷. Безперечно цінність при дослідженні проблеми мали монографії В. В. Стрільця про Українську радикально-демократичну партію²⁸, А. І. Павка про участь політичних партій у громадському житті України початку ХХ ст.²⁹, О. П. Сарнацького про царизм і українські політичні партії в 1900 – 1917 рр.³⁰.

Теоретико-методологічне значення властиве монографії Я. Верменич про проблеми історичної регіоналістики в Україні³¹. Тяглість національної культурно-освітньої традиції на Миргородщині Полтавської губернії дозволяє простежити монографія Л. Розсохи³². Діяльність національно-освітнього гуртка в Старих Санжарах Полтавської губернії простежено в нарисі Т. Пустовіта³³. Становлення революційного національно-освітнього руху на Полтавщині та в інших місцях України знайшло відображення у праці В. А. Савченка³⁴ про С. Петлюру. До них за своїм

²⁴ Світленко С. І. Народництво в Україні 60-80-х років ХІХ століття. Теоретичні проблеми джерелознавства та історії. – Дніпропетровськ, 1999. – 240 с.

²⁵ Люзняк М. Українська науково-популярна книга кінця ХІХ – початку ХХ ст. як соціокультурний феномен: з історії виникнення та становлення. – Львів, 2000. – 376 с.

²⁶ Реєнт О. П. Україна в імперську добу (ХІХ – початок ХХ ст.). – К., 2003. – 338 с.; Реєнт О. П. Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ століть. Збірник наукових праць відділу історії України ХІХ – початку ХХ ст. – К., 2000. – 262 с.; Реєнт О. П. Актуальні проблеми історії України // Україна соборна. Зб. наук. статей. – Вип. І. – К., 2004. – С. 6 – 22.

²⁷ Борисенко В. Й., Непорожня Г. А. Суспільно-політична діяльність учителів і учнівської молоді України в 1900 – першій половині 1907 рр. – К., 2002. – 149 с.

²⁸ Стрільць В. В. Українська радикально-демократична партія: витоки, ідеологія, організація, діяльність (кінець ХІХ століття – 1939 рік). – К., 2002. – 361 с.

²⁹ Павко А. І. Повчальний досвід вітчизняної історії: політичні партії і організації у громадському житті України модерної доби. – К., 2002. – 552 с.

³⁰ Сарнацький О. П. Царизм та українські партії (1900 – 1917 рр.) – Запоріжжя, 2006. – 709 с.

³¹ Верменич Я. Теоретико-методологічні проблеми історичної регіоналістики в Україні. – К., 2003. – 515 с.

³² Розсоха Л. Миргородська старовина. – Полтава, 2002. – 424 с.

³³ Пустовіт Т. Старосанжарська українофільська громада та її чільні діячі // Полтавська Петлюріана. – Число 5. Матеріали шостих Петлюрівських читань. – Полтава, 2003. – С. 101 – 111.

³⁴ Савченко В. А. Симон Петлюра. – Харків, 2004. – 414 с.

характером примикають публікації про інших активних учасників національно-визвольного руху в Україні початку ХХ ст.³⁵.

Окремі питання українізації освіти на Лівобережній Україні в загальноукраїнському плані частково досліджувалися в дисертаціях С. П. Стельмаха, С. С. Рум'янцевої, В. І. Доморослого, Н. О. Дорошук, А. М. Гуза, А. Ц. Сініцького, Р. Л. Гавриш, О. В. Дроздової, О. І. Білокін, І. В. Захарової, Л. М. Філоретової, О. М. Гайдай³⁶.

У джерельній базі проблеми одне з центральних місць займають архівні документи. Опрацьовані й використані відповідні архівні справи ЦДДА України – фонди 274, 301, 313, 320, 321, 323, 336, 442, 707, 1439. Їх дані суттєво доповнені джерелами з ПОДА України – фонди 83, 138, 351. Всього використано понад 70 архівних справ.

Важливе значення мають збірники документів, що відображають різні сторони суспільно-політичного і національного життя України ХХ ст.³⁷.

Найвагомішу джерельну інформацію зберігають публікації безпосередніх учасників національно-визвольного руху, що стосувалися Лівобережної України початку ХХ ст. Серед них

³⁵ Данилюк Ю. З., Юренко О. П. Михайло Григорович Криворотченко // Зневажена Клію. – К., 2005. – №5. – С. 279 – 283; Юренко О. П. Дмитро Федорович Соловей. // Там само. – С. 432 – 449; Юренко О. П. Іван Васильович Майстренко // Там само. – С. 305 – 320.

³⁶ Стельмах С. П. Політика самодержавія в області народного образования на Украине в 60-х – 90-х гг. XIX в. – Автореф. дис... канд. іст. наук. – К., 1991. – 19 с.; Рум'янцева С. С. Мовне питання в діяльності національної інтелігенції Наддніпрянської України (1900 – 1917 рр.). – Автореф. дис... канд. іст. наук. – К., 1994. – 19 с.; Доморослий В. І. Діяльність української парламентської громади в I та II Державних Думах (1906 – 1907 рр.). – Автореф. дис... канд. іст. наук. – К., 1994. – 18 с.; Дорошук Н. О. Український культурно-національний рух в Російській імперії (кінець XIX – початок ХХ ст.). – Автореф. дис... канд. іст. наук. – К., 1996. – 17 с.; Гуз А. М. Культурно-освітня діяльність земських установ в Україні (1864 – 1919 рр.). – Автореф. дис... канд. іст. наук. – К., 1997. – 24 с.; Сініцький А. Ц. Антиукраїнська політика російського самодержавства (1900 – 1914). – Автореф. дис... канд. іст. наук. – К., 1997. – 19 с.; Гавриш Р. Л. Шкільна діяльність земського самоврядування на Лівобережній Україні в 1865 – 1919 роках. – Автореф. дис... канд. іст. наук. – К., 1999. – 19 с.; Дроздова О. В. Видавнича та інформаційно-бібліографічна діяльність просвітницьких осередків Полтавщини (другої половини XIX – початку ХХ ст.). – Автореф. дис... канд. іст. наук. – К., 2001. – 20 с.; Білокін О. І. Українське питання в Державній Думі Російської імперії (1906 – 1917). – Автореф. дис... канд. іст. наук. – К., 2001. – 20 с.; Захарова І. В. Роль земств у розвитку народної освіти в Україні (1864 – 1917 рр.). – Автореф. дис... канд. іст. наук. – К., 2002. – 20 с.; Філоретова Л. М. Опозиційний рух учителів і учнівської молоді України в другій половині 1907 – на початку 1917 рр. – Автореф. дис... канд. іст. наук. – К., 2003. – 16 с.; Гайдай О. М. Рух української громадськості за національну початкову освіту. Кінець XIX ст. – початок 1917 р. – Автореф. дис... канд. іст. наук. – К., 2005. – 17 с.

³⁷ Національні процеси в Україні. Док. і матер. У двох частинах. – Ч. I. – К., 1997 – 583 с.; Самостійна Україна. Збірник програм українських політичних партій початку ХХ століття. – Тернопіль, 1991. – 342; Українські політичні партії кінця XIX – початку ХХ ст.: Програмові і довідкові матеріали. – К., 1993. – 132 с.; Україна в ХХ столітті: Зб. док. і матер. (1900 – 1939). – К., 1997. – 480.

помітне місце займає праця Б. С. Грінченка³⁸, численні публікації в окремих виданнях С. Петлюри³⁹, М. С. Грушевського⁴⁰, а також С. О. Сірополка⁴¹, Д. Донцова, В. Дорошенка, М. Залізняка, Ф. Матушевського, Л. Рибалки⁴².

Антиукраїнський великодержавний зміст мали публікації С. Щеголева, О. Савенка, М. Меншикова та інших авторів⁴³.

Важливу інформацію несе в собі мемуарна література. Насамперед, це спогади П. Капельгородського, Є. Чикаленка, С. Русової, Ю. Колларда, М. Грінченкової та А. Верзилова, М. Галагана, О. Лотоцького, Д. Солов'я, М. Чеботаріва⁴⁴.

Таким чином, в історіографії відсутні наукові праці, які б комплексно висвітлювали боротьбу прогресивних сил Лівобережної України за українізацію освіти в 1900 – на початку 1917 рр. При

---

³⁸ Грінченко Б. Народні вчителі і українська школа. – К., 1906. – 32 с.

³⁹ Петлюра С. В. Вибрані твори та документи. – К., 1994. – 520 с.; Петлюра С. В. Статті. Листи. Документи. – Т. I. – Нью-Йорк. – 1956. – 480 с.

⁴⁰ Грушевський М. Про українську мову і українську школу. – К., 1991. – 113 с.; Освобождение России и украинский вопрос. – Спб., 1907. – 103 с.; Грушевський М. С. Наши требования // Украинский вестник. – 1906. – №5. – С. 267 – 273.

⁴¹ Серополко С. О. 2-й и 3-й съезды Всероссийского учительского союза // Для народного учителя. – М., 1907. – Кн. V. – С. 7 – 9.; Серополко С. О. Наследство г. Кассо в Украине // Украинская жизнь. – 1915. – № 2. – С. 16 – 19.; Серополко С. О. Общеземский съезд по народному образованию // Педагогический листок. – М., 1912. – Кн. 6. – С. 400 – 415; Серополко С. О. О родном языке в школе // Для народного учителя. – М., 1907. – Кн. VI. – С. 7 – 8; Серополко С. О. Вопросы народного образования и крестьяне – земские гласные // Для народного учителя. – М., 1907. – Кн. XIX. – С. 9 – 11.

⁴² Донцов Д. Русский либерализм и украинское движение // Украинская жизнь. – 1912. – № 5. – С. 7 – 16; Дорошенко В. Українство в Росії: Новіші часи. – Відень, 1916. – 121 с.; Залізник М. Російська Україна і її відродження. – Львів, 1910. – 86 с.; Матушевський Ф. Українська громада в другій Державній Думі // Літературно-науковий вісник. – 1907. – Кн. 7. – С. 80 – 98; Рибалка Л. Націоналізація життя і наша партія // На теми дня: 3б. ст. – Львів 1910. – С. 41 – 43.

⁴³ Меншиков М. Национальная трещина // Новое время. – Петербург. – 1911. – 8 декабря. – С. 4 – 16; Щеголев С. Современное украинство. Его происхождение, рост и задачи. – К., 1913. – 123 с.; Щеголев С. Украинское движение как современный этап южно-русского сепаратизма. – К., 1912. – 180 с.; Савенко А. Мазепинское движение. // Новое время. – Спб., 1911. – 8 декабря.

⁴⁴ Капельгородський П. Записки семінарариста. – К., 1961. – 564 с.; Чикаленко Є. Спогади (1861 – 1907). – К., 2003. – 244 с.; Русова С. Мемуари. Щоденник. – К., 2004. – 543 с.; Коллард Ю. Спогади юнацьких днів // Літературно-науковий вісник. – Львів, 1928. – Т. 102. – С. 226 – 233, 425 – 433, 1061 – 1067; Коллард Ю. Спогади минулого // Літературно-науковий вісник. – Львів, 1931. – С. Т. 105. – С. 26 – 33; Коллард Ю. Спогади юнацьких днів 1897 – 1906. Українська студентська громада в Харкові і Революційна Українська Партія (РУП). – Торонто, 1972. – 876 с.; Грінченкова М. і Верзилов А. Чернігівська українська громада. Спогади // Чернігів і Північне Лівобережжя. Огляди, розвідки, матеріали. – К., 1927. – С. 462 – 484.; Галаган М. З моїх споминів (80-ті роки до світової війни). – Ч. I. – Львів, 1930. – 306 с.; Лотоцький О. Сторінки минулого. – Т. III. – Варшава, 1934 – 345 с.; Соловей Д. Розгром Полтави. Спогади часів визвольних змагань українського народу. – Видання друге. Доповнене. – Полтава, 1994. – 192 с.; Визвольні змагання очима контррозвідника (Документальна спадщина Миколи Чеботаріва). – К., 2003. – 286 с.

цьому, є достатня джерельна база для глибокого, всебічного дослідження цієї важливої наукової проблеми.

У другому розділі “Розгортання руху прогресивних сил за українізацію освіти в 1900 – першій половині 1907 рр.” розкриті передумови розгортання руху за українізацію освіти на початку ХХ ст.

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Лівобережна Україна у складі Полтавської і Чернігівської губерній мала цілий ряд обставин, які відрізняли її від інших українських регіонів. Серед особливостей Лівобережної України виступали твердіша пам'ять населення про Українську козацьку державу. Окремі представники національної еліти ще пам'ятали про привілейоване становище у ній своїх далеких предків, не забули народної мови, звичаїв, обрядів. Частина інтелігенції дотримувалася патріотичної позиції й була готова до активних дій за здобуття Україні національних прав. Національна свідомість лівобережного селянства і міщанства на початок ХХ ст. остаточно не була знищена.

На початок ХХ ст. легальна діяльність українофілів не дала згаснути залишкам національної свідомості лівобережного населення. Під їх впливом активізувався національно-освітній рух молоді. Борзенське й Чернігівське повітові та Чернігівське губернське земства стали ініціаторами земського руху в Україні за введення в народні школи української мови і книги.

Протягом 1900 – першої половини 1907 рр. на Лівобережній Україні розгортався широкий рух за українізацію народної освіти. У Харкові та Полтаві вперше в Україні в 1900 р. зародився політичний напрямок в освітньому русі. Його засновником стала Революційна українська партія (РУП), серед членів якої на весну 1900 р. було щонайменше 29 учнів Полтавської духовної семінарії (С. Петлюра, М. Гмиря, П. Капельгородський та інші). Програмний документ РУП „Самостійна Україна” національно-освітню проблему України нерозривно пов'язував з вирішенням державно-політичної проблеми. Через „Самостійну Україну”, прокламації та усну агітацію РУП поширювала серед населення свої політично-освітні ідеї. У програму УСДРП було записано завдання домагатися повної націоналізації шкіл, передачі керівництва освітою до компетенції українського сейму. Одним з найрішучіших прихильників ідеї національної освіти став С. Петлюра, який відстоював її в різних засобах масової інформації.

Політичні методи боротьби за вирішення національно-освітньої проблеми України застосовувала й Українська народна партія (УНП). Не стояли осторонь національно-освітньої проблеми України й Українська демократична партія (УДП), Українська радикальна партія (УРП), Українська демократично-радикальна партія (УДРП).

Українська соціал-демократична спілка (УСДС), тяжіючи до РСДРП, фактично ігнорувала національно-освітню проблему України. Двоїсту позицію в національно-освітньому питанні України займала РСДРП. Проголошуючи право населення імперії отримувати освіту рідною мовою, РСДРП

відводила національній школі роль колективного вихователя учня – інтернаціоналіста, за яким приховувалася постать російського патріота.

Ліберально-демократичний рух на Лівобережній Україні за українізацію освіти активізувався. Всеукраїнська загальна організація (ВУЗО) збільшила кількість своїх осередків (громад) у регіоні, посилила вплив на Петербурзьку громаду. Чернігівська громада ВУЗО створила Вчительське товариство, пропонувала ввести до шкільних бібліотек українські книги, а в народні школи українську мову. Активно діяла Полтавська громада ВУЗО на чолі з Г. Маркевичем, О. і С. Русовими, П. Мирним. Громадівці успішно пропагували національно-освітні ідеї серед селян, учнівської молоді, інтелігенції Полтави, Миргорода та інших міст.

З початком Першої російської революції ліберально-демократична інтелігенція Лівобережної України посилила вимоги введення у школи української мови навчання, українських книг, вивчення історії рідного краю, культури народу. Значним успіхом прогресивних сил України, серед яких провідну роль грали представники Лівобережжя, стало схвалення російським урядом записки Російської Академії наук в 1905 р. „Об отмене стеснений малорусского печатного слова”. Незважаючи на різні заборони, до кінця революції патріотичні сили видали „Український буквар” С. Русової, „Граматку” Норця (псевдонім відомого педагога Г. Лубенця), „Українську граматику” Б.Грінченка, які мали виняткове значення у поширенні навчання дітей українською мовою. Українізація освіти набирала сили.

З початку ХХ ст. частина полтавських земців взяла активну участь у поширенні ідей програмного документу РУП „Самостійна Україна” з його політично-освітніми ідеями. Лубенське, Костянтиноградське, Миргородське, Ніжинське, Чернігівське та інші повітові земства Полтавської губернії організували вчительські курси, на яких сільські вчителі знайомилися з українськими навчальними книгами, літературою про Україну. Миргородське та Чернігівське повітові земства в 1903-1904 рр. неодноразово ухвалювали рішення про введення в народні школи української мови. Особливо почастишали такі земські ухвали в 1906 р.

Лівобережці І. Шраг, В. Шемет і П. Чижевський зробили вагомий внесок у визначення національно-патріотичного характеру діяльності Української громади в першій Державній Думі. Завдяки їх наполегливості законопроект Міністерства освіти „Про введення загальної освіти в Росії” був доповнений положеннями про навчання дітей тією мовою, якою розмовляють у шкільній окрузі. Глашатаями прогресивних сил Української громади в другій Державній Думі (5.III. – 15.VI. 1907) стали лівобережні депутати вчителі Ю. Сайко і В. Хвіст. З їх вуст прозвучали різкі звинувачення російського уряду в антиукраїнській політиці. Від імені українського народу вчитель Ю. Сайко вимагав, щоб для українців школа була „національно-українською”.

Таким чином, у другій половині ХІХ ст. на Лівобережній Україні склалися сприятливі передумови і обставини для розгортання боротьби прогресивних сил за українізацію освіти в 1900 –

першій половині 1907 рр. З створенням РУП у 1900 р. на Лівобережній Україні зародився і набрав сили політичний напрямок в освітньому русі. Ліберально – демократичний рух у 1900 – першій половині 1907 рр. помітно активізувався. Лівобережні земства поповнили склад прогресивних сил і посилили їх боротьбу за українізацію освіти. Представники Лівобережної України в Державній Думі зіграли важливу роль у започаткуванні законодавчої боротьби за вирішення національно-освітньої проблеми України.

У третьому розділі „Особливості боротьби прогресивних сил за українізацію освіти в міжреволюційний період” розглядається рух прогресивних сил за українізацію освіти.

Після контрреволюційного третьочервневого перевороту 1907 р. тільки УСДРП наважилася на послідовну протидію реакції в галузі народної освіти. У г. „Слово” С.Петлюра в 1907 – 1908 рр. наполегливо відстоював право українського народу на національну освіту, культуру, мову, доводив, що російськомовна школа перетворилася у ворога української нації і вона має бути замінена школою народною. Чернігівський комітет УСДРП у 1908 р. склав проект „шкільної мережі”, що передбачав створення груп симпатиків партії у педагогічних відділах земств. До українізації освіти залучалися і кооперативні організації.

У роки Першої світової війни організації УСДРП брали участь у проведенні Шевченківських вечорів, продовжували через пресу вимагати українізації освіти, впливали в національно-освітньому плані на вчителів і учнівську молодь багатьох сіл Лівобережної України.

Національно-освітня діяльність інших українських партійних організацій Лівобережної України була малопомітною. Спроби кадетів домогтися для України національних прав наштовхувались на несприйняття російських кадетів. Декларативні заяви більшовицьких лідерів з національно-освітнього питання не знаходили на Лівобережжі помітної підтримки.

Одне з центральних місць в національно-освітньому русі Лівобережної України міжреволюційного періоду належало легальним організаціям. Створене в 1908 р. Товариство українських поступовців (ТУП) своє мінімальне завдання вбачало в українізації освіти: введення в школи України української мови; забезпечення їх українськими підручниками; підготовка вчителів з відповідними українознавчими знаннями; прищеплення школярам національного духу. Тупівські громади зверталися до різних інстанцій з клопотаннями про вшанування в шкільних приміщеннях пам'яті М. Гоголя, Т. Шевченка, Г. Сковороди, самі відкривали їм пам'ятники, створювали кімнати-музеї. М. Грушевський у 1909-1910 рр. у г. „Село” безкомпромісно виступав за право українського народу на власну школу, мову, культуру.

Лівобережні тупівські організації започаткували освітньо-українізаційний рух „в школі наша будучність”. Вони поширювали листівки з вимогами введення загального навчання українською мовою, вивчення учнями української мови, літератури, історії. Напередодні Першої світової війни національно-освітній рух в Україні був найсильнішим саме у Полтавській і Чернігівській губерніях.

У роки Першої світової війни боротьба прогресивних сил Лівобережної України за українізацію освіти виражалась в проведенні роковин пам'яті Т. Шевченка, в листах до депутатів Державної Думи з вимогами надати Україні національні права, виданні для народної школи навчальної і науково-популярної літератури, переході вчителів до навчання дітей українською мовою. Учасники ліберально-демократичного руху за українізацію освіти розширили зв'язки з представниками визвольного руху Західної України.

В мікрореволюційний період поступово набирала сили рух учнівської молоді за національну самоосвіту в нелегальних гуртках і групах. Своєрідний поштовх активізації боротьби учнівської молоді за українізацію освіти дало заборонене владою святкування в 1914 р. 100-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка. На осінь цього року в Полтаві діяло вже щонайменше 5 молодіжних таємних самоосвітніх гуртків. Вони комплектували таємні бібліотеки з української літератури і вивчали її. Таємні гуртки почали створюватись і в повітових містах.

У квітні 1915 р. на з'їздах у Харкові та Пущі Водиці під Києвом була створена таємна "Юнацька спілка Лівобережної України", до складу якої увійшла більшість учнівських гуртків Харківської, Полтавської і частково Чернігівської та Київської губерній. Центральний комітет "Юнацької спілки Лівобережної України" координував діяльність усіх гуртків у Полтаві, Миргороді, Харкові, Прилуках, Ніжині, Лубнах тощо. Крім самоосвітньої роботи, члени гуртків писали і розповсюджували прокламації політичного змісту. На початок 1917 р. діяльність "Юнацької спілки Лівобережної України" набирала все більшого політичного характеру і загальноукраїнського національного значення.

У мікрореволюційний період земства Лівобережної України стали діяти самостійніше. Для українізації освіти окремі з них почали ширше використовувати вчительські курси, забезпечувати вчителів і шкільні бібліотеки українською літературою, організовувати в школах вечори на честь видатних письменників, поетів і вчених України. На початок 1917 р. участь лівобережних земств у національно-освітній діяльності набрала масового характеру. На базі спільних завдань почало намічатися все тісніше зближення земств з іншими прогресивними силами. За своєю гостротою українська освітня проблема в Державній Думі поступалася попередньому періоду.

Таким чином, у мікрореволюційний період патріотичні сили Лівобережної України продовжили боротьбу за українізацію освіти. Вона позитивно позначилася на забезпеченні народних шкіл українськими книгами, вчителями зі знаннями національної мови, історії, культури, почастишали випадки навчання дітей материнською мовою. Відбувалося складання єдиного фронту патріотичних сил у боротьбі за українізацію освіти.

У висновках наведені головні підсумки дисертаційного дослідження:

– В історичній літературі відсутні наукові праці, де б комплексно досліджувалася проблема боротьби прогресивних сил Лівобережної України за українізацію освіти в 1900 – на початку 1917 рр.;

– Використовуючи народну школу в Україні як ідеологічне знаряддя, російський уряд послідовно проводив русифікацію українського народу. Антиукраїнська політика царизму в освітній сфері поставила український народ у другій половині XIX ст. на грань етнічного зникнення, всю небезпеку якого все чіткіше усвідомлювала прогресивна громадськість України.

Легальна національно-культурна діяльність прогресивних сил України другої половини XIX ст. врятувала український народ від повної денационалізації, загальмувала процес його русифікації. Розгортанню національно-освітнього руху на Лівобережній Україні на початку XX ст. сприяло цілий ряд передумов і регіональних обставин. Серед них – наявність у регіоні прошарку української еліти з числа нащадків козацької старшини з приспаною національною свідомістю, сильніша ніж в інших регіонах українськість інтелігенції, чиновництва, монолітніший національний склад селянства, сформованість лідируючого ядра прогресивних сил в особі патріотичної молоді, невикорененість до кінця історичної пам'яті населення Лівобережної України про колишню Українську державу й підспудне бажання її відновлення як запоруки вирішення всіх національних проблем;

– Започаткування на Лівобережній Україні в 1900 р. політичного напрямку в боротьбі прогресивних сил за українізацію освіти мало всеукраїнське значення. Національно-освітнє питання перетворилося в складову частину національно-державної проблеми. До середини 1907 р. політичний напрямок у національно-освітньому русі став визначальним, лідируючі позиції в якому займала РУП, що згодом трансформувалась в УСДРП. Не залишились осторонь цієї проблеми й інші українські партії. Відповідна діяльність українських політичних партій надавала національно-освітній проблемі України додаткової гостроти й змушувала владу рахуватися з нею. Політична боротьба на Лівобережній Україні за українізацію освіти консолідувала радикальні патріотичні сили у поступі до завоювання Україні національної школи;

– На відміну від політичного ліберально-демократичний напрямок хоч і не мав такої гостроти, як перший, але справляв відчутний вплив на активізацію боротьби прогресивних сил за українізацію освіти. Під впливом осередків Всеукраїнської загальної організації збільшилася кількість напівтаємних зборів, вечорів національно-культурного характеру. Лідируючі позиції в ліберально-демократичному національно-освітньому русі зайняли народні вчителі. Активний перехід значної частини вчителів, особливо в роки Першої російської революції, на навчання дітей українською мовою, знайомство їх з культурою та історією України, мовою, літературою, інші їх патріотично-освітні заходи започаткували перелом у навчально-виховному процесі на Лівобережній Україні, надавши йому ознак національного характеру.

Під впливом боротьби ліберальних демократів за українізацію освіти почала мінятися психологія й селянства. З пасивного спостерігача духовного нищення українців воно починає перетворюватися в одноступеня інтелектуальних прогресивних сил у їх боротьбі за українізацію народної освіти. З цим почалося їх соціальне зближення;

– Через патріотичну національно-освітню діяльність змінювався характер лівобережних земств. Різноманітна національно-освітня діяльність лівобережних земств сприяла посиленню тиску прогресивних сил на владу в питанні надання Україні національних прав, поширення в школах української мови і навчальної літератури, глибшому проникненню в народну школу національно-виховних ідей і методів роботи з дітьми. Зближення земського і політичного напрямків національно-освітнього руху заклало початок тенденції створення єдиного фронту прогресивних сил у боротьбі за національну освіту в Україні. Боротьба лівобережних депутатів Державної Думи в 1906 – першій половині 1907 рр. за право українського народу на національну школу активізувала національно-освітню діяльність прогресивних сил на всій території України. Одночасно вона послабляла позиції панівного режиму, демонструвала необхідність внесення кардинальних змін на законодавчому рівні у визнанні національних прав українського народу.

Завдяки діяльності прогресивних сил у свідомість частини селян Лівобережної України 1905 – першій половині 1907 рр. були закладені такі міцні підвалини національно-освітньої свідомості, що вони вже не могли зникнути, а тільки стати основою для наступного розвитку;

– У мікрореволюційний період боротьба прогресивних сил Лівобережної України за українізацію освіти характеризувалася цілим рядом особливостей. Істотно послабилася увага більшості партій, за винятком УСДРП, до національно-освітніх проблем українського народу. Посилилось використання партійними організаціями легальних методів українізаційно-освітньої діяльності. Національно-освітня боротьба УСДРП гальмувала розгул реакційних шовіністичних сил у спробах позбавити український народ свого духовного коріння, звести його до стану „гілки великоруської” нації. Одночасно вона сприяла все більшому усвідомленню українцями всієї небезпеки для України пропагованих ними антиукраїнських ідей. Зближення УСДРП з представниками інших напрямків національно-освітнього руху стала головним чинником консолідації громадськості Лівобережної України у прагненні до завоювання українському народу права на національну школу. Слабкий вплив російських партій на національно-освітній рух дав можливість українським політичним силам завойовувати все більшу довіру й симпатію українців лівобережного регіону;

– У мікрореволюційний період змінилася розстановка патріотичних сил у національно-освітньому русі. Набирає сили ліберальний напрямок. Особливо значущою стала роль ліберально-демократичного напрямку національно-освітнього руху в роки Першої світової війни, коли діяльність більшості політичних партій фактично призупинилася й реально дієвою силою залишилося Товариство українських поступовців (ТУП). Лівобережним громадам ТУП належить заслуга у створенні загальноукраїнських центрів легальної боротьби прогресивних сил за українізацію освіти. На Лівобережжі ними стали Полтавська спілка вчителів і Педагогічно-видавниче товариство “Український вчитель”, яке започаткувало підготовку і розповсюдження по всій Україні навчально-методичної літератури українською мовою. З цього ж товариства виріс і педагогічний

журнал “Світло” у Києві, що підняв національно-освітню проблему України на значно вищий рівень. Ознайомлення членами ТУП української громадськості з національно-освітнім рухом у Галичині заклало фундамент для формування в суспільній свідомості українців різних регіонів почуття етнічної близькості та необхідності соборності українських земель;

– У міжреволюційний період з числа учасників самостійних юнацьких гуртків і груп Лівобережної України формувалося покоління молоді з національним світобаченням, посилювався її опір офіційній політиці царизму в галузі освіти. Сприйняття гуртківцями передових ідей російських і європейських вчених і політиків виводило національно-освітній рух молоді Лівобережної України на європейський рівень суспільно-політичної думки. Організація “Юнацька спілка Лівобережної України” в роки Першої світової війни стала найвпливовішою силою в молодіжному національно-освітньому русі, де готувалися борці за національні права українського народу, що відіграли одну з помітних ролей в Українській революції 1917 – 1920 рр.;

– У міжреволюційний період з активізацією боротьби земств за українізацію освіти прискорювалося формування національної свідомості українців, відбувалося духовне зближення з селянством і становлення думки про перехід земських установ на бік прогресивних сил. З посиленням українізаторської діяльності лівобережних земств поглиблювався розкол між російським урядом і органами місцевого самоврядування, що вело до послаблення позицій державної системи в Україні. На базі вирішення національно-освітньої проблеми на Лівобережній Україні продовжував складатися національний фронт, спрямований проти державних устоїв Російської імперії. Боротьба українських, в тому числі й лівобережних депутатів за національно-освітні права України виховала цілу плеяду осіб з державним мисленням, баченням шляхів вирішення проблеми на законодавчому рівні.

Основні положення дисертації викладені у таких публікаціях:

1. *Гречка А. Б.* Зародження політичного освітнього руху на Лівобережній Україні в 1900 – 1902рр. // Українознавство. Науковий громадсько-політичний, культурно-мистецький, релігійно-філософський педагогічний журнал. – К., 2006. – №1. – С.118 – 120.
2. *Гречка А. Б.* Умови зародження національного освітнього руху на Лівобережній Україні на рубежі XIX – XX ст.// Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. – Серія 6. Історичні науки: Збірник наукових праць. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2006. – Вип. 3. – С.16 – 23.
3. *Гречка А. Б.* Наростання політичної боротьби на Лівобережній Україні за українізацію народної школи у 1902-1904 рр. // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. – К., 2006. – Т. XII. – С. 107 – 114.

4. *Гречка А. Б.* Спроби земств Лівобережної України українізувати освіту наприкінці ХІХ- на початку ХХст. // Наукові записки з української історії ДВНЗ „Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди”. – Тернопіль, 2006. – Вип. – С. 92 – 96.
5. *Гречка А. Б.* Виступи С.Петлюри в пресі за українізацію народної освіти в 1902 – 1908 рр. // Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. – Серія № 6. Історичні науки: Збірник наукових праць. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – Вип. 4. – С. 158 – 164.
6. *Гречка А. Б.* Лівобережна молодь і нелегальні гуртки і групи у 1907 – 1917 рр. // Пам’ять століть. – 2007. – № 1. – С. 39 – 52.

Анотація

Гречка А. Б. Боротьба прогресивних сил Лівобережної України за українізацію освіти в 1900 – на початку 1917 рр. Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – Історія України. Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – К., 2007.

Дисертація присвячена дослідженню боротьби прогресивних сил Лівобережної України за українізацію освіти в 1900 – на початку 1917 рр. Визначені передумови боротьби прогресивних сил лівобережного регіону на початку ХХ ст. за українізацію освіти. Висвітлено започаткування і становлення політичного напрямку в освітньому русі, а також шляхи, форми і методи освітнього ліберально-демократичного руху. Розкрита роль земств і депутатів Державної Думи від Лівобережної України в національно-освітньому русі. Проаналізовані особливості ставлення партійних і громадських організацій, земств і депутатів Державної Думи, учнівської молоді до національно-освітньої проблеми України в період між Першою російською революцією 1905 – 1907 рр. і Лютневою революцією 1917 р.

Ключові слова: боротьба, прогресивні сили, Лівобережна Україна, українізація освіти, національно-освітній рух, 1900 – початок 1917 рр.

Аннотация

Гречка А. Б. Борьба прогрессивных сил Левобережной Украины за украинизацию образования в 1900 – в начале 1917 гг. Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01 – История Украины. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова. – Киев, 2007.

В диссертации исследуется борьба прогрессивно настроенных по отношению к разрешению национальной проблемы Украины общественных сил Левобережной Украины в 1900 - в начале 1917

гг. за право украинского народа иметь свою народную школу. В работе проанализирована историография проблемы и архивная база ее изучения. Рассмотрены истоки и условия развития движения за украинизацию просвещения украинцев в начале XX в. Сделано ударение на прогрессивном значении украинофильского движения второй половины XX в. и одновременно на его неспособности разрешить национально-просветительную проблему Украины.

Особое внимание уделено зарождению и развитию политического направления в украинизации народного образования. Его начало связывается с возникновением в 1900 г. Революционной украинской партии, программа которой предусматривала разрешение национально - просветительной проблемы Украины политическим путем. Приведены конкретные примеры деятельности партии в этом направлении в 1900 – первой половине 1907 гг. Показана наследственность национально-просветительных идей РУП в деятельности Социал-демократической рабочей партии (СДРП). Определено место этой проблемы в планах и деятельности других партийных организаций на территории Левобережной Украины.

Отмечена активизация либерально-демократического движения в начале XX в., направленная на введение украинского языка в народную школу, подготовку украинских учебников и книг для чтения детей. Сделан вывод о позитивном значении создания Всеукраинской общей организации для распространения влияния либеральных демократов на различные слои общества.

Активный переход значительной части учителей в годы Первой русской революции на обучение украинских детей на родном языке, ознакомление с историей, культурой Украины, иные их патриотическо-просветительные мероприятия знаменовали перелом в учебно-воспитательном процессе на Левобережной Украине, придание ему черт национального характера.

Выяснено, что в борьбе прогрессивных сил Левобережной Украины за украинизацию народного образования важную роль играли местные земства. Их разнообразная национально-просветительная деятельность способствовала усилению давления на правящие круги империи в вопросе предоставления Украине национальных прав, более глубокому проникновению в школы национальных идей. Отмечено, что борьба левобережных депутатов Государственной Думы за национальную школу ослабляла позиции русского правительства, демонстрировала острую необходимость предоставления Украине законодательно закрепленных национальных прав. Значительное внимание уделено рассмотрению борьбы различных партий за украинизацию народного образования.

Рассмотрены особенности либерально-демократического движения за украинизацию народного образования в межреволюционный период. Общество украинских поступовцев сыграло важную роль во внедрении украинского языка в обучение учащихся, создание общеукраинских центров борьбы прогрессивных сил за украинизацию просвещения.

Проанализировано стремление учащихся средних учебных заведений к национальному самообразованию. Приведены конкретные примеры их деятельности в этом направлении. Исследованы особенности и значение борьбы левобережных земств и украинских депутатов Государственной Думы за украинизацию просвещения в межреволюционный период.

Ключевые слова: борьба, прогрессивные силы, Левобережная Украина, украинизация просвещения, национально-просветительное движение, 1900 – начало 1917 гг.

Annotation

Grechka A.B. The struggle of the progressive forces of the Livoberezhna (the Left Bank Part of the country) Ukraine for the Ukrainization process of education in 1900 – the beginning of 1917. Typescript.

The dissertation for getting the scientific degree of the candidate of sciences majoring of 07.00.01. – History of Ukraine. The M.P. Dragomanov National Pedagogical University. – K., 2007.

The dissertation is devoted to the research of the struggle of the progressive forces of the Livoberezhna Ukraine for the Ukrainization process of education in 1900- the beginning of 1917. The presuppositions and circumstances of the struggle of the progressive forces of the Livoberezhnyy region at the beginning of the 20th century for the Ukrainization process of education have been determined there. The beginning and establishment of the political direction in the education movement, as well ways, forms and methods therein of the liberal and democratic movement have been covered there. The role of Zemstv and deputies of the State Duma from the Livoberezhna Ukraine in the national and educational movement has been opened up there. The particularities of the attitude of the party and public organizations, zemstv, deputies of the State Duma and the school youth to the national and educational problems of Ukraine in the period between the First Russian revolution of 1905 – 1907 and the February Revolution of 1917 were analyzed there.

Key words: struggle, progressive forces, the Livoberezhna Ukraine, Ukrainization process of education, national–educational movement, 1900 – the beginning of the year 1917.